

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษาในสถานศึกษา อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

- ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน
- ตอนที่ 2 หลักการและแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้
- ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ตอนที่ 4 ความรู้เกี่ยวกับอำเภอพระประแดง จ.สมุทรปราการ
- ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากการทบทวนวรรณกรรม เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ พอสรุปได้ดังนี้

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ดูล์ลาห์ (Douglah, 1970 : 90) กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วม(participation)ว่าเป็นคำที่มีความหมายกว้าง และใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน นักการศึกษาใช้คำนี้ในการอ้างอิงถึงการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ กิจกรรม หรือโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา นักรัฐศาสตร์ ใช้คำนี้ในความหมายของการเข้าร่วมกับสถาบันทางการเมืองของชุมชน เช่น การไปออกเสียงเลือกตั้ง นักสังคมวิทยาใช้ในความหมายของการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ส่วนกลุ่มอื่นๆ ใช้คำนี้ในความหมายของการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

โคเฮน และ อัฟฮอฟ(Cohen and Uphoff, 1977: 6) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในทัศนะของการพัฒนาชนบทว่า “การมีส่วนร่วมจะต้องประกอบด้วยการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของประชาชน 4 ประการได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่า จะทำอะไร และทำด้วยวิธีการอย่างไร (2) มีส่วนในการดำเนินโครงการ ตัดสินใจในการให้ทรัพยากรสนับสนุนโครงการและการร่วมมือกับองค์กรหรือกลุ่มกิจกรรมเป็นการเฉพาะ (3) มีส่วนในการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากโครงการพัฒนา และ (4) มีส่วนในการประเมินผลโครงการ”

ไวท์ (White, 1982 อ้างถึงในกรมการพัฒนาชุมชน, 2529: 11) ได้ให้คำจำกัดความว่าการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 3 มิติด้วยกัน มิติที่หนึ่ง คือการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าอะไรควรทำ และ ทำอย่างไร มิติที่สองมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ และ มิติที่สาม มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงานและยังมีอีกมิติหนึ่งที่น่าจะพิจารณาเป็นมิติที่สี่ คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

กุสตาโว (Gustavo, 1992: 4) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมนั้นโดยปกติทั่วไปเป็นที่เข้าใจกันว่าหมายถึงการเข้าไปมีหน้าที่หรือมีส่วนร่วมรับผิดชอบในบางสิ่งบางอย่าง แต่ต่อมามีความหมายของการมีส่วนร่วมมีความชัดเจนและถี่กลงไปกว่าเพียงการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ เมื่อการมีส่วนร่วมนี้เชื่อมโยงไปสู่

กระบวนการในการเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบของแต่ละบุคคลหรือกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงในภาพรวม

โดยสรุปแล้ว ความหมายโดยทั่วไปของการมีส่วนร่วม หมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และรับผิดชอบต่อดำเนินการ ในกิจการใดๆ ที่มีผลกระทบต่อตัวประชาชน

2. ความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาแยกออกเป็นคำสำคัญได้ 2 คำ คือ การมีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษา ซึ่งความหมายของการมีส่วนร่วมได้สรุปไว้ข้างต้นแล้ว

การจัดการศึกษา เป็นคำที่มาจากคำว่า การจัดการ กับ คำว่า การศึกษา ซึ่งเมื่อนำคำทั้งสองคำมารวมกัน จะมีความหมายว่า “การดำเนินการเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้มีความเจริญงอกงามทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข”

จากความหมายข้างต้น การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จึงหมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบในการดำเนินการและร่วมประเมินเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้มีความเจริญงอกงามทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข”

3. ความสำคัญของชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ดังที่ได้กล่าวถึงความหมายของชุมชนไว้แล้วว่า ชุมชนในปัจจุบันมี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) ชุมชนในความหมายโดยทั่วไป หรือชุมชนแบบดั้งเดิม หมายถึงกลุ่มคนที่อยู่รวมกันในอาณาบริเวณแห่งหนึ่ง มีลักษณะเป็นสังคมขนาดเล็ก โดยบุคคลในชุมชนนั้นมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน และมีระเบียบสังคมของตน และ 2) ชุมชนรูปแบบใหม่ เป็นชุมชนที่สมาชิกไม่จำเป็นต้องรวมตัวอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เพียงแต่สมาชิกเหล่านั้นมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน และมีระเบียบที่ยอมรับยึดถือร่วมกัน เช่น ชุมชนที่เกิดจากการใช้คลื่นวิทยุ หรือ เครือข่ายอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา พบว่าชุมชนที่มีบทบาทมากคือชุมชนประเภทแรก เนื่องจากมีการรวมตัวกันได้ชัดเจน มีถิ่นที่อยู่แน่นอน ถิ่นฐานของชุมชนเป็นที่ตั้งของสถานศึกษาซึ่งทำให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาได้ชัดเจน ดังนั้นการกล่าวถึงความสำคัญของชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ต่อไปนี้จะเน้นมาที่ชุมชนตามความหมายดั้งเดิม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ความสำคัญของชุมชน

ชุมชนเป็นองค์กรทางสังคมและเป็นสถาบันระดับพื้นฐานที่สามารถนำพาให้สังคมและประเทศชาติเจริญก้าวหน้าได้อย่างมั่นคงและสมดุลถ้าสังคมและประเทศชาตินั้นมีชุมชนที่เข้มแข็ง ดังที่ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2544) กล่าวถึงชุมชนว่า “พลังชุมชน พลังแผ่นดิน” และเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอสรุปถึงความสำคัญของชุมชนไว้ ดังนี้

1) ชุมชนเป็นศูนย์กลางที่ยึดเหนี่ยวทุกคนทุกคนรอบคร้วให้มารวมกัน สังเกตได้จากชุมชนในชนบทหลายแห่งที่มีวัดหรือสุเหร่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งให้ประชาชนมาชุมนุมร่วมพิธี หรือร่วมกิจกรรมกันอย่างพร้อมเพรียง

2) ชุมชนเป็นสถาบันระดับพื้นฐานที่ช่วยสร้างระบบในการจัดการตนเองได้ เหมาะสมกับสภาพของชุมชนมากที่สุด ตัวอย่างเช่น ชุมชนบ้านคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถจัดการกับตนเองได้อย่างเหมาะสม โดยหมู่บ้านแห่งนี้เคยประสบอุทกภัยเมื่อปี 2505 ต่อมาในปี 2518 และ 2531 เกิดภูเขาถล่มและน้ำป่าพัดพาบ้านเรือนเสียหาย เหตุร้ายนี้ทำให้ชาวบ้านรู้และตระหนักถึงผลเสียของการตัดไม้ทำลายป่า หลังจากนั้นชาวบ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้และก่อตั้งกองทุน “เติมสีเขียวใส่เขาหลวง” รวมทั้งร่วมมือกันจัดการกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน โดยจัดตั้งชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังประพุดิตนอยู่ในศีลสัตย์ไม่มัวเมาอบายมุข มีความรักใคร่กลมเกลียวช่วยเหลือกัน ทำให้ชาวบ้านมีอยู่มีกินไม่ยากไร้และมีเงินออมของหมู่บ้านมากกว่า 10 ล้านบาท การแก้ปัญหาและจัดการกับตนเองของชาวบ้านคีรีวงทำให้หมู่บ้านฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับหมู่บ้านอื่นที่ประสบภัยเช่นเดียวกัน

3) เป็นศูนย์กลางในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนในระยะที่ผ่านมา คือโครงการกองทุนหมู่บ้าน ที่รัฐบาลยุคนั้นจัดสรรเงินลงไปยังหมู่บ้าน ๆ ละ 1 ล้านบาท โดยให้หมู่บ้านแต่ละแห่งบริหารจัดการกับเงินกองทุนเพื่อประโยชน์ของคนในหมู่บ้าน ซึ่งโครงการดังกล่าวอาจประสบความสำเร็จหรือไม่ประสบความสำเร็จก็ตาม แต่การดำเนินการดังกล่าวได้กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นภายในชุมชน ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักการวิเคราะห์ปัญหา วิจัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจเลือกทางเลือกของตนเอง

4) เป็นแหล่งสร้างและอนุรักษ์รากฐานทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับประโยชน์ข้อนี้คงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ชุมชนแต่ละแห่งคือผู้สร้างและอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาติ ทำให้ประเทศชาติมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม

5) เป็นองค์กรสังคมที่ช่วยถ่วงดุลไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วเกินไป สืบเนื่องจากการแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็วในปัจจุบันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ความรู้ และความคิด ไปทั่วโลก แต่ความเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะตนเองที่คอยถ่วงดุลไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วเกินไป

6) เป็นองค์กรท้องถิ่นที่ช่วยจัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เกิดความเหมาะสม รวมทั้งช่วยสร้างแบบแผนการมีปฏิสัมพันธ์ให้กับคนในชุมชน

3.2 ความสำคัญของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เนื่องจากชุมชนเป็นทั้งแหล่งที่อยู่ของกลุ่มคน เป็นภูมิปัญญา เป็นแหล่งทรัพยากร และเป็นสถานที่หล่อหลอมบุคคลในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างเหมาะสม ส่วนการศึกษาเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความเจริญงอก ดังนั้นชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สรุปได้ 3 ประการ คือ

1) ช่วยให้ระบบการศึกษาทราบความต้องการและปัญหาของชุมชนทำให้สามารถจัดการศึกษาได้เหมาะสมกับชุมชน

- 2) ช่วยให้การศึกษาดำเนินการได้รับการสนับสนุนจากชุมชน ทั้งด้านทรัพยากรและ
ภูมิปัญญา
- 3) ช่วยให้เกิดความสัมพันธ์อันดีและร่วมมือซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับ
หน่วยงานที่จัดการศึกษา

4. ประเภทของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนใน
ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และรับผิดชอบการจัดการศึกษาภายในชุมชน ซึ่งการแบ่ง
ประเภทการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษานี้ใช้หลักการแบ่งเช่นเดียวกับการมีส่วนร่วมใน
กิจการสาธารณะทั่วไป เนื่องจากการศึกษาเป็นกิจการสาธารณะประเภทหนึ่ง สำหรับเนื้อหาส่วนนี้
จะแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 หัวข้อ คือ 1) กรอบแนวคิดในการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วม และ
2) ประเภทของการมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 กรอบแนวคิดในการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วม

การแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมของนักวิชาการทั้งหลายยังมีความแตกต่างกัน
และใช้เกณฑ์ในการแบ่งที่ต่างกันไป ตัวอย่างเช่น แนวคิดของ โคเฮน และ อัฟฮอฟ (Cohen and
Uphoff, 1977) ที่มองการมีส่วนร่วมว่ามี 3 มิติ ได้แก่ มีส่วนร่วมในเรื่องอะไรใครที่เข้ามามีส่วนร่วม
และ มีส่วนร่วมด้วย วิธีการอย่างไรจากแนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วม
จะต้องใช้เกณฑ์หลักถึง 3 เกณฑ์ สำหรับนักวิชาการอื่นๆ เช่น อาร์นสไตน์ (Arnstein, 1969)
แบ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็นบันได 8 ขั้น โดยอาร์นสไตน์ใช้อำนาจในการตัดสินใจของ
ประชาชนเป็นเกณฑ์ในการจำแนกระดับของการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นต่ำที่สุดคือ ประชาชนไม่มีอำนาจ
ตัดสินใจใดๆ ไปจนถึงขั้นสูงสุดคืออำนาจเป็นของประชาชน อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการคนหนึ่ง คือ
แวน ดุสเซลดอร์ฟ (Dusseldorp, 1981 : 35 - 53) ได้รวบรวมแนวคิดในการจำแนกประเภทของการมี
ส่วนร่วม (types of participation) ของนักวิชาการต่างๆ ไว้ โดยใช้คุณลักษณะ (characteristics) 9
ประการมาจำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็น 9 กลุ่มดังต่อไปนี้

- 1) ระดับความสมัครใจ (degree of voluntariness)
- 2) วิธีของการมีส่วนร่วม (way of involvement)
- 3) ความเข้มของการมีส่วนร่วม (intensities of activities)
- 4) ความถี่ของการมีส่วนร่วม (frequency of activities)
- 5) ระดับของประสิทธิผล (degree of effectiveness)
- 6) พิสัยของกิจกรรม (range of activities)
- 7) ระดับขององค์การ (organizational level)
- 8) ผู้เข้าร่วม (participants)
- 9) ลักษณะของการวางแผน (style of planning)

การจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมตามลักษณะ 9 ประการนี้ เป็นประโยชน์ต่อ
การวัดระดับการมีส่วนร่วมเป็นอย่างมากเพราะทำให้เห็นภาพของการมีส่วนร่วมได้อย่างหลากหลาย
มิติและถ้าได้ผสมผสานคุณลักษณะจากทุกมิติเข้าด้วยกันแล้ว ก็ช่วยให้เห็นลักษณะพฤติกรรม การมี
ส่วนร่วมได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในส่วนรายละเอียดของการมีส่วนร่วมแล้วจะเห็น

ว่าการมีส่วนร่วมทั้ง 9 ลักษณะนั้นมิได้เป็นอิสระต่อกันเพราะลักษณะภายในของการแบ่งแต่ละวิธีมีความซ้ำซ้อนกัน แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม วิธีการแบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของ ดุสเชลเตอร์ฟ ก็ช่วยให้เห็นภาพได้หลากหลายมิติยิ่งขึ้น

แม้แนวคิดในการจำแนกการมีส่วนร่วมของ ดุสเชลเตอร์ฟ จะมีความครอบคลุมอย่างมาก แต่ก็ยังมีแนวคิดของนักวิชาการบางคนที่อยู่นอกกรอบการแบ่งของ ดุสเชลเตอร์ฟ ซึ่งนักวิชาการไทยท่านหนึ่ง คือ บัญชร แก้วส่อง(2531: 14) ได้สังเคราะห์แนวคิดของการมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นจากแนวคิดของ ดุสเชลเตอร์ฟ อีก 1 ลักษณะ ได้แก่ การมีส่วนร่วมที่จำแนกตามขั้นตอนในการมีส่วนร่วม ดังนั้นลักษณะการมีส่วนร่วมที่บัญญัติ แก้วส่อง รวบรวมไว้จึงมี 10 ลักษณะ ต่อมา ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540: 14) ได้สังเคราะห์แนวคิดของนักวิชาการที่กล่าวถึงข้างต้นแล้วพบว่ายังมีวิธีการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมอีกวิธีการหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมที่จำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วม ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมโดยใช้เกณฑ์การแบ่ง 11 เกณฑ์ ดังต่อไปนี้

- 1) การจำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วม
- 2) การจำแนกตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วม
- 3) การจำแนกตามระดับความสมัครใจ
- 4) การจำแนกตามวิธีของการมีส่วนร่วม
- 5) การจำแนกตามความเข้มของการมีส่วนร่วม
- 6) การจำแนกตามความถี่ของการมีส่วนร่วม
- 7) การจำแนกตามระดับของประสิทธิผลในการมีส่วนร่วม
- 8) การจำแนกตามพิสัยของกิจกรรม
- 9) การจำแนกตามระดับขององค์การ
- 10) การจำแนกตามผู้เข้าร่วม
- 11) การจำแนกตามลักษณะของการวางแผน

4.2 ประเภทของการมีส่วนร่วม

จากการจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมข้างต้น แต่ละประเภทมีสาระโดยสังเขป ดังนี้

1. การจำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วม เป็นการจำแนกที่พิจารณาจากกิจกรรมของโครงการนั้นๆ ว่ามีกิจกรรมอะไรบ้างที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งกิจกรรมต่างๆ อาจมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของงานหรือโครงการ แต่โดยทั่วไปแล้วการพิจารณาการมีส่วนร่วมในมิตินี้จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมหลัก 3 กิจกรรม ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ 3) การมีส่วนร่วมในการสนับสนุนโครงการ

ตัวอย่างของการแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมลักษณะนี้ คือ กรมการพัฒนาชุมชน (2529: 16) ซึ่งสรุปลักษณะต่างๆของการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 18 ลักษณะดังนี้

1. มีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
2. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินงาน
3. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร
4. มีส่วนร่วมในการออกความเห็นและข้อเสนอแนะ

5. มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
6. มีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีในการแก้ปัญหา
7. มีส่วนร่วมในการวางแผน
8. มีส่วนร่วมในการประชุม
9. มีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม
10. มีส่วนร่วมในการออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
11. มีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการหรือบริหารงาน
12. มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิก
13. มีส่วนร่วมในการเป็นผู้ชักชวนหรือประชาสัมพันธ์
14. มีส่วนร่วมในการดำเนินตามกิจกรรมที่วางไว้
15. มีส่วนร่วมในการลงทุนหรือบริจาคเงิน/ทรัพย์สิน
16. มีส่วนร่วมในการออกแรงหรือสละแรงงาน
17. มีส่วนร่วมในการออกวัสดุอุปกรณ์
18. มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาติดตามหรือประเมินผล

2. การจำแนกตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่ม *โครงการ* เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้นๆ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงานและกำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการ

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้แก่โครงการโดยการร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์วัสดุอุปกรณ์และแรงงานหรือโดยการบริหารงานและประสานงานตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการประเมินว่า โครงการที่พวกเขาดำเนินการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินผลย่อย (formative evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลความความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำกันเป็นระยะๆ หรือการประเมินผลรวม (summative evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอดของโครงการทั้งหมด

3. การจำแนกตามระดับความสมัครใจในการเข้าร่วม

แบ่งระดับของความสมัครใจออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ 2) การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักนำ 3) การมีส่วนร่วมโดยการบังคับหรือการเกณฑ์จากผู้ที่มิอำนาจเหนือกว่า ดังสาระโดยสังเขปต่อไปนี้

ระดับที่ 1 การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจากการคิดริเริ่มของประชาชนเองซึ่งอาจเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสภาพการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้มีการรวมกลุ่มวางแผนและ

ลงมือกระทำ การร่วมกันหรืออาจเกิดจากความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยสมัครใจ

ระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักนำเป็นการมีส่วนร่วมที่ไม่ได้เกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชนเองแต่เกิดจากการชักนำจากภายนอกหรือจากชนชั้นนำโดยอาศัยความเกรงใจที่ประชาชนอาจจะมีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐหรืออาจจะใช้สิ่งล่อใจที่เป็นผลตอบแทนทางวัตถุหรือทางจิตใจกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ พัฒนาโดยที่ประชาชนยังไม่มี ความสมัครใจหรือความศรัทธาอย่างเต็มเปี่ยมในการเข้าร่วมกิจกรรมนั้น ๆ

ระดับที่ 3 การมีส่วนร่วมโดยการบังคับ เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการใช้อำนาจที่เหนือกว่าไปบังคับหรือระดมประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

4. จำแนกตามวิธีของการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 2 วิธี คือ การมีส่วนร่วมโดยตรง ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมในรูปแบบที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรงในการกระทำกิจกรรมและการมีส่วนร่วมทางอ้อม ซึ่งถือเป็นการมีส่วนร่วมที่บุคคลเกี่ยวข้องกับกิจกรรมโดยทางอ้อมหรือผ่านตัวแทน

5. จำแนกตามระดับความเข้มของการมีส่วนร่วม แบ่งระดับของความเข้มในการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับของการมีส่วนร่วมเทียม 2) ระดับของการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วน 3) ระดับของการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

6. จำแนกตามระดับความถี่ของการมีส่วนร่วม เป็นการพิจารณาจากจำนวนของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม และหรือจำนวนครั้งของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของสุรพล กาญจนจิตรา (Kanchanachitra, 1976) การวัดปริมาณการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ รุทร์ กล่อมชุ่ม และสุนทร โคตรบรรเทา (2527) และการวัดปริมาณการมีส่วนร่วมของบุคคลอื่นๆ ซึ่งทำการวิจัยการมีส่วนร่วมในเชิงปริมาณก็วัดในลักษณะเดียวกันหรือใกล้เคียงกันนี้

7. จำแนกตามประสิทธิผลของการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผล หมายถึงการมีส่วนร่วมที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างชัดเจน และ 2) การมีส่วนร่วมที่ไม่มีประสิทธิผล หมายถึงการมีส่วนร่วมที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการเพียงบางส่วน

8. จำแนกตามพิสัยของกิจกรรม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง หมายถึงการมีส่วนร่วมโดยตลอดหรือมีส่วนร่วมตลอดช่วง ตลอดกิจกรรมการมีส่วนร่วม และ 2) การมีส่วนร่วมเป็นช่วงๆ

9. จำแนกตามระดับขององค์การ แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1) การมีส่วนร่วมในระดับล่างขององค์การ เป็นการมีส่วนร่วมในงานที่เกี่ยวข้องหรือการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับงานของตนเอง

2) การมีส่วนร่วมในระดับกลางขององค์การซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในระดับสูงขึ้นไป การมีส่วนร่วมในระดับนี้ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะของการเป็นตัวแทน

3) การมีส่วนร่วมในระดับสูงขององค์การการมีส่วนร่วมในระดับนี้เป็นการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายขององค์การซึ่งมักจะดำเนินการโดยคณะกรรมการการบริหารขององค์การ

10. จำแนกตามประเภทของผู้มีส่วนร่วม

การจำแนกการมีส่วนร่วมตามประเภทของผู้เข้าร่วมนั้นโคเฮนและอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff, 1980 : 222) ได้จำแนกผู้เข้าร่วมออกเป็น 4 ประเภทคือ 1) ผู้ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น (local residents) 2) ผู้นำท้องถิ่น (local leaders) 3) เจ้าหน้าที่ของรัฐ (government personnel) และ 4) คนต่างชาติ (foreign personnel) ซึ่งการพิจารณาผู้เข้าร่วมดังกล่าวนี้จะต้องพิจารณาถึงคุณลักษณะส่วนตัวต่างๆ เช่น เพศอายุ สถานภาพครอบครัวการศึกษาระดับชั้นทางสังคมระดับรายได้ ระยะเวลาอยู่อาศัยและสถานภาพการถือครองที่ดินด้วย

11. การจำแนกตามลักษณะของการวางแผน

การจำแนกการมีส่วนร่วมวิธีนี้อาศัยหลักที่ว่าโครงการพัฒนามีวิธีการวางแผนที่แตกต่างกัน ถ้าหากว่าการวางแผนเป็นแบบบนลงล่าง (top-down planning) การมีส่วนร่วมจะน้อยอำนาจจากการตัดสินใจจะอยู่ที่ชั้นนำระดับสูง แต่ถ้าเป็นการวางแผนแบบล่างขึ้นบน (bottom-up planning) การมีส่วนร่วมจะมากเพราะอำนาจการตัดสินใจจะอยู่ที่ระดับล่าง จะเห็นได้ว่าการจำแนกประเภท การมีส่วนร่วมวิธีนี้มีความสัมพันธ์กับการจำแนกลักษณะผู้มีส่วนร่วมและระดับ ขององค์การที่บุคคลเข้าไปมีส่วนร่วม

สรุปสาระของการมีส่วนร่วมทั้ง 11 กลุ่มข้างต้นเป็นการแบ่งการมีส่วนร่วมโดยใช้มิติที่ต่างกัน อย่างไรก็ตามลักษณะภายในของแต่ละกลุ่มกลับไม่ได้เป็นอิสระต่อกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือลักษณะภายในของแต่ละกลุ่มอาจมีความซ้ำซ้อนกันได้ แต่มิติในการจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วม ดังกล่าวก็ช่วยให้พิจารณาลักษณะการมีส่วนร่วมได้อย่างหลากหลายและครอบคลุมยิ่งขึ้น

ตอนที่ 2 หลักการและแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้

2.1 ความสำคัญและความหมายของแหล่งเรียนรู้

มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของแหล่งเรียนรู้ไว้ดังนี้
ไพพรรณ เกียรติโชติชัย (2541: 104) กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เมื่อได้ปฏิสัมพันธ์ด้วยทางประสาทสัมผัสแล้วจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความเท่าทัน ความเป็นไปต่างๆ และความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ รอบตัวช่วยให้ทันโลกทันเหตุการณ์ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกของการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นสุข

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541: 3) ได้กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ว่าเป็น “แหล่ง” หรือ “ที่รวม” อันอาจเป็นสถานที่หรือศูนย์รวมที่ประกอบด้วย ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้และ กิจกรรมที่มีกระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการเรียนการสอนที่มีรูปแบบแตกต่างจากกระบวนการเรียนการสอนที่มีครูเป็นผู้สอน มีระยะเวลาเรียนยืดหยุ่นสอดคล้องกับความต้องการและความพร้อมของผู้เรียน มีการประเมินและการวัดผลการเรียนที่มีลักษณะเฉพาะสร้างขึ้นให้เหมาะสมกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบเดียวกันกับการประเมินผลในชั้นเรียนหรือห้องเรียนนั้น ซึ่งมีการจัดแหล่งเรียนรู้อยู่มากมายทั้งที่เป็นภาครัฐและเอกชน โดยมีวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเป็นการเฉพาะแตกต่างกันออกไปไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑ์ สวนพฤกษศาสตร์หรือแม้แต่หอสมุดแห่งชาติ และอุทยานประวัติศาสตร์

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา (2544: 6) ได้กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ว่าหมายถึง แหล่งข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศ แหล่งความรู้ทางวิชาการและประสบการณ์ที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนใฝ่เรียน ใฝ่รู้ แสวงหาความรู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง จากแหล่งต่างๆ เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

อนงค์ศิริ วิชาลัย (2552: 46-47) ได้ให้ความหมายของแหล่งการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งข้อมูล ข่าวสาร ความรู้และประสบการณ์และเป็นสถานที่เพื่อการเรียนรู้อาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น อุทยานป่าไม้ น้ำตก ภูเขา แหล่งน้ำ หิน ดิน ทราย ห้วย หนอง บึง ทะเล หรือแหล่ง การเรียนรู้ที่ตั้งใจจัดสร้างขึ้น เช่น โบราณสถาน วัด พิพิธภัณฑน์ หอสมุด สถานประกอบการต่างๆ หรือ เกิดความรู้ในแต่ละบุคคลจากการคิดปฏิบัติและสร้างความรู้ด้วยตนเองเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ แหล่งการเรียนรู้จึงเป็นศูนย์รวมข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศและประสบการณ์ที่สนับสนุน ส่งเสริมให้ผู้เรียนใฝ่รู้ใฝ่เรียน แสวงหาความรู้และประสบการณ์ด้วยตนเอง

สรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้ หมายถึง แหล่งข้อมูลสารสนเทศต่างๆ แหล่งวิชาการ ประสบการณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัตถุสิ่งของที่มีอยู่ในท้องถิ่น บุคคล สถานที่ หน่วยงาน ทั้งที่มนุษย์ เป็นผู้สร้างขึ้น หรือเป็นสิ่งที่อยู่เองตามธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ วิธีการดำรงชีวิตของคน ในชุมชนท้องถิ่นซึ่งสิ่งทั้งหลายเหล่านี้มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนที่จะทำให้ผู้เรียน เกิดการเรียนรู้ได้ สำหรับงานวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ สาขา ศิลปกรรม งานประดิษฐ์ คหกรรม เป็นต้น

2.2 หลักในการจัดแหล่งเรียนรู้

ชัยวัฒน์ วรรณพงษ์ (2541: 18) ได้กล่าวว่า หลักการจัดแหล่งเรียนรู้เพื่อให้การเรียนที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนมีความเข้มข้นคงทน ประการที่สำคัญคือต้องจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่มี ประสิทธิภาพและมีความหลากหลาย โดยคำนึงถึงความสำเร็จของผู้เรียนเป็นสำคัญ พบว่า ผู้เรียนจะ บรรลุเป้าหมายได้ดีถ้าได้ลงมือปฏิบัติจริง และมีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้และวิธีการที่ หลากหลาย จำเป็นต้องอาศัยแหล่งเรียนรู้ ประกอบกับการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้สอดคล้อง กับสาระที่ต้องการและได้เรียนรู้ตามสภาพจริงเป็นสำคัญ ข้อควรคำนึงในการจัดแหล่งเรียนรู้ใน โรงเรียนมีดังนี้

1. บรรยากาศในแหล่งเรียนรู้ให้เป็นสภาพจริง หรือเสมือนภาพจริง
2. จัดทรัพยากรในแหล่งเรียนรู้ให้เพียงพอ
3. ปรับสภาพของสถานที่เรียนให้ผู้เรียนได้เรียนด้วยตนเองให้มากที่สุด
4. จัดบริเวณโรงเรียนให้เกิดแหล่งเรียนรู้และแหล่งสนับสนุนการเรียนรู้
5. จัดศูนย์วิชาการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย
6. จัดกิจกรรมส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
7. มีความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนในการดูแลสภาพแวดล้อมให้เป็นแหล่ง เรียนรู้ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน

แหล่งเรียนรู้มีได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับความพร้อมของประชาชนและชุมชนนั้นๆ โดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหลักในการจัดตั้ง สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544: 55-59) ได้กล่าวว่าวิธีการจัดการเรียนรู้ในแต่ละแหล่งเรียนรู้มีจัดได้หลายลักษณะคือ

1. จัดตามความพร้อมและศักยภาพของแหล่งเรียนรู้ เพื่อการนำเสนอข้อมูลได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

2. จัดตามสาระความรู้สอดคล้องกับหลักสูตรชาติ เพื่อให้ผู้เรียนมีโอกาสได้พบและมีส่วนร่วมในประสบการณ์ ได้ใช้ทรัพยากรต่างๆ ทั้งในและนอกห้องเรียน ได้สัมผัสกับความ เป็นจริง สร้างองค์ความรู้เองจากประสบการณ์ของตนเองทั้งจากการสำรวจ ตรวจสอบ ทดสอบความรู้ที่ได้รับ และหาข้อสรุป

3. จัดตามความต้องการของผู้เรียน เพื่อสร้างสรรค์การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ตลอดจนพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น

4. จัดโครงการหรือกิจกรรมที่รัฐบาลเห็นความสำคัญและให้การสนับสนุน

2.3 ประเภทของแหล่งการเรียนรู้

แหล่งการเรียนรู้แบ่งออกได้เป็นหลายลักษณะ มีรายละเอียดดังนี้

อนงค์ศิริ วิชาลัย (2552: 52-53) ได้แบ่งประเภทของแหล่งการเรียนรู้ตามเกณฑ์ลักษณะของแหล่งการเรียนรู้และแหล่งที่ตั้งของแหล่งการเรียนรู้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. แบ่งประเภทตามลักษณะของแหล่งการเรียนรู้ แบ่งออกได้ 3 ประเภท ได้แก่

1.1 แหล่งการเรียนรู้ประเภทบุคคล เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดความรู้ความสามารถในด้านการประกอบอาชีพ ได้แก่ ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ ชาวประมง การสืบสานวัฒนธรรมตลอดจนนักคิด นักประดิษฐ์ ศิลปิน กวี และผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในด้านต่างๆ

1.2 แหล่งการเรียนรู้ประเภททรัพยากรธรรมชาติ เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ทะเล ภูเขา ป่าไม้ ลำธาร กรวด หิน ดิน ทราย แร่ น้ำตก พืชชนิดต่างๆ

1.3 แหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้นมาเพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรมและสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดจนรวบรวมสิ่งต่างๆ ที่อยู่กระจัดกระจาย นำมาไว้เพื่อการศึกษาเรียนรู้ต่อกัน ได้แก่ พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาบันทางการศึกษา สวนสาธารณะ ตลาด บ้านเรือนที่อยู่อาศัย สถานประกอบการ หอศิลป์ สวนพฤกษศาสตร์ สวนสัตว์ วัด มัสยิด สวนสาธารณะ เป็นต้น

2. แบ่งประเภทตามแหล่งที่ตั้งของแหล่งการเรียนรู้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 แหล่งการเรียนรู้ในสถานศึกษาหรือสถาบันการศึกษา การจัดการเรียนการสอนในอดีต เป็นบทบาทการถ่ายทอดความรู้หรือเรียกว่า สอนหนังสือนี้องค์ประกอบ ได้แก่ ครู อาจารย์ ห้องเรียน ห้องสมุดเป็นส่วนใหญ่ แต่ต่อมาปรัชญาการจัดการศึกษาเปลี่ยนไป สถานศึกษาไม่ได้ทำหน้าที่เพียงการถ่ายทอดความรู้จากตำราหรือสอนหนังสือเท่านั้น แต่เป็นการพัฒนาผู้เรียนทุกด้าน ทั้งด้านสติปัญญา อารมณ์ สังคมและร่างกาย จึงมีคำกล่าวที่ว่า “การสอนคนมิใช่สอนหนังสือ” ดังนั้นสถานศึกษาจึงต้องส่งเสริมพัฒนาการด้านต่างๆ ของผู้เรียนให้ครบถ้วน และจัดห้องเรียน ห้องปฏิบัติการต่างๆ เพื่อเสริมสร้างประสบการณ์ให้กับผู้เรียน ได้แก่ ห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ ห้องปฏิบัติการทางภาษา ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ ห้องสมุด ห้องโสตศึกษา ห้องจริยธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ อาคารสถานที่ บริเวณและสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา ได้จัดเป็นแหล่งการเรียนรู้ เช่น มุม

หนังสือ มุมคณิตศาสตร์ มุมของเล่น สวนพฤกษศาสตร์ สวนสมุนไพร สวนดอกไม้ ต้นไม้พุดได้ สวนหย่อม น้ำตกจำลอง สวนสัตว์ในโรงเรียน บ่อเลี้ยงปลาหรือแหล่งน้ำในสถานศึกษา เป็นต้น

2.2 แหล่งการเรียนรู้ในชุมชน แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนค่อนข้างจะกว้างและครอบคลุมทั้งแหล่งการเรียนรู้ตามธรรมชาติ แหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์จัดสร้างขึ้นและแหล่งการเรียนรู้ประเภทบุคคล ซึ่งถือว่าอยู่นอกสถานศึกษาหรืออยู่ในชุมชนท้องถิ่น จัดเป็นประเภทแหล่งการเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ตลาด โบราณสถาน โบราณวัตถุ สวนสัตว์ สวนพฤกษศาสตร์ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สถานที่ราชการ สถานที่ประกอบการ สวนสาธารณะ พุ่งนา สวนผัก สวนผลไม้ ร้านค้า แหล่งทอผ้า แหล่งจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชน ดนตรีพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านต่างๆ เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2549 อ้างถึงใน อนุศักดิ์ศิริ วิชาลัย (2552: 53 – 54) ได้แบ่งประเภทของแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 6 ประเภทคือ

1. แหล่งการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน และโบราณสถาน เช่น พระราชวัง วัด โบราณสถาน อนุสาวรีย์ พระธาตุ เจดีย์ พระปรางค์ ป้อมค่าย ประตูเมืองต่างๆ เป็นต้น
2. แหล่งการเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ โรงละคร แห่งชาติหอศิลป์ เมืองโบราณ ตลาดน้ำ สวนสยาม บ้านจิมทอมป์สัน บ้านถวาย บ้านร้อยอันพันอย่าง บ้านควายไทย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น
3. แหล่งการเรียนรู้พิพิธภัณฑ์สถาน เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์สถานพระนครเรือนพระราชพิธี เป็นต้น
4. แหล่งการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น สวนสัตว์ สวนพฤกษศาสตร์ สวนหิน สวนป่า หรืออุทยานแห่งชาติ เป็นต้น
5. แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ราชการ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม รัฐสภา มหาวิทยาลัยวิทยาลัย หรือสถาบันการศึกษา หน่วยงานต่างๆ ของรัฐ เขื่อนผลิตพลังไฟฟ้า
6. แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานประกอบการ เช่น สำนักพิมพ์ ศูนย์จำหน่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โรงงานต่างๆ บริษัท ร้านค้า ศูนย์ธุรกิจต่างๆ เป็นต้น

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาเป็นวัฒนธรรม ที่สะสมจากการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันของคน จนเป็นองค์ความรู้ที่สามารถแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต คนไทยทุกคนควรรู้ควรศึกษา ปรับปรุงพัฒนา และนำไปใช้ เพื่ออนาคต เพื่อการดำรงอยู่ ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างสันติ ดังนั้นภูมิปัญญาไทย จึงเป็นองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ของการดำรงชีวิตของคนไทยที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ทั้งทางตรง และทางอ้อม ที่ประกอบด้วยแนวคิดในการแก้ปัญหาของตนเองจนเกิดการหลอมรวมเป็นแนวความคิด แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาและการดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสมตามกาลเวลา ผู้เชี่ยวชาญ และวิชาการได้ให้ความหมาย สามารถสรุปได้ดังนี้

นุชลี คล้ายวันเพ็ญ (2553: 27) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวลความรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการสั่งสมจากประสบการณ์ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ชาวบ้านหรือชุมชนคิดค้นเองและมีกระบวนการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ หรือได้รับการศึกษาและอบรมในสถาบันทุกสถาบันภายในท้องถิ่น อันได้แก่ วัด ครอบครัว สถานประกอบการและองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เป็นมรดกทางสังคมและเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาและนำองค์ความรู้ที่นำมาแก้ปัญหาหรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุข

ศศิธร ธรรมโสภิต (2553: 36) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของคนแต่ละคน ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับปรุง พัฒนา และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหา พัฒนาชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและสภาพธรรมชาติรวมทั้งเหมาะสมกับยุคสมัย

พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 826) อธิบายความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า “ภูมิ หมายถึง พื้น ชั้น พื้นเพ ความรู้ภูมิปัญญา หมายถึง พื้นความรู้ ความสารถ” เมื่อนำคำข้างต้นมารวมกันกับคำว่าไทย จะได้ความหมายว่า “ภูมิปัญญาไทย หมายถึง พื้นความรู้ความสามารถของคนไทย ชาติดไทย และประเทศไทย”

เอกวิทย์ ณ ถลาง(2540: 11-12) ให้ความหมายไว้ว่า “ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพ ในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม ที่ได้พัฒนาการสืบสานกันมาภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อมาแก้ปัญหา และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจะเป็นและความเปลี่ยนแปลง”

พิระศักดิ์ ศรีศักดิ์วิชัย (อ้างถึงใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 : 31)กล่าวว่าภูมิปัญญาไทยมีกระบวนการเกิดที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอด องค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนา เลือกรสรและปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญ ที่สามารถแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

นันทสาร สีสลับ (อ้างถึงใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ , 2547 เล่มที่ 23) กล่าวว่า ภูมิปัญญาตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom หมายถึง ความรู้ความสามารถ ทักษะความเชื่อ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสายและเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขาภูมิปัญญาไทยหมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะและเทคนิคการตัดสินใจผลิตผลงานของบุคคล อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอดพัฒนาปรับปรุง และเลือกรสรมาแล้วเป็นอย่างดีสามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้าน

คิดขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธีเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ เป็นองค์ความรู้ และเทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันความต่างกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือภูมิปัญญาไทยเป็นองค์ความรู้และความสามารถโดยส่วนรวม เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่นเช่น ภาษาไทยเป็นภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นต้นผู้ทรงภูมิปัญญาไทยหมายถึงบุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาหรือเป็นผู้นำภูมิปัญญาต่างๆมาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จมีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญสามารถเผยแพร่และถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของภูมิปัญญาในแต่ละสาขานั้นๆให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวางประชาชนชาวไทยหมายถึงบุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านและนำภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จสามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมความเหมือนกันระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญาไทยกับประชาชนชาวบ้านคือบทบาทและภารกิจในการนำภูมิปัญญาไปใช้แก้ปัญหาและการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงจากอดีตถึงปัจจุบันส่วนความแตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับระดับภูมิปัญญาที่จะนำไปแก้ปัญหาและถ่ายทอดกล่าวคือผู้ทรงภูมิปัญญาไทยย่อมมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาในระดับชาติไปแก้ปัญหาหรือถ่ายทอด หรือผลิตผลงานใหม่ๆ ที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติโดยส่วนรวมส่วนประชาชนชาวบ้านมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปแก้ปัญหาหรือถ่ายทอดในท้องถิ่นอย่างไรก็ตามภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นย่อมมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันเพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นฐานหลักแห่งภูมิปัญญาไทยเปรียบเหมือนฐานเจดีย์

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาวัฒนธรรม คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความรู้ความเข้าใจ ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของคนแต่ละคน ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ประยุกต์ พัฒนา และมีการถ่ายทอดสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจจะมีการประยุกต์ และเปลี่ยนแปลงไปบ้าง จนอาจเกิดความรู้ใหม่ขึ้นมาอีกตามสภาพสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย

2. ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีนักวิชาการ นักวิจัย และผู้สนใจ และการแบ่งแยกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความแตกต่างกันออกไป ดังต่อไปนี้

วิจิต นันทสุวรรณ (อ้างถึงในถวัลย์ มาศจรัส 2546: 4) ได้จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน
3. ภูมิปัญญาเฉพาะด้าน

พัทยา สายหู (อ้างถึงในสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2534: 110) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาของมนุษย์ ในระดับบุคคลหรือกลุ่มประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่

1. ส่วนที่เป็นประสบการณ์โดยตรงของชีวิตผู้หนึ่งหรือกลุ่มนั่นเอง
2. ส่วนที่ได้รับมาจากความรู้ความคิดของผู้อื่น จากประสบการณ์ของบุคคลหรือกลุ่มอื่น
3. ส่วนที่ตนสังเคราะห์ขึ้นใหม่ จากประสบการณ์ของตนเอง และจากคำบอกเล่าสั่งสอนของผู้อื่น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540: 13) ได้กำหนดขอบข่ายภูมิปัญญาไว้ 4 ลักษณะเพื่อใช้เป็นหัวข้อในการศึกษาวิจัย เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย โดยชี้แจงประกอบว่า เป็นการประมวลภูมิปัญญาชาวบ้านไทยบางส่วนที่คนไทยระดับพื้นฐานให้คุณค่า และใช้ดำรงชีวิต เนื่องด้วยเวลาที่จำกัดในการค้นหาข้อมูลซึ่งได้แก่

1. ความเชื่อโลกทัศน์ ที่บ่งบอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน
2. วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหา การปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม และกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
3. ศิลปหัตถกรรม ประดิษฐ์กรรม ในรูปเครื่องมือ ของใช้ ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ตามพื้นภูมิความรู้หลากหลายระหว่างภูมิภาค
4. กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ การให้การศึกษาอบรมและการแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมปรีชาญาณของชาวบ้าน

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2541: 61 - 68) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเฉพาะภูมิปัญญาชาวดำ และได้ให้แนวคิดที่ว่า ภูมิปัญญาชาวดำหากจำแนกออกตามอรรถประโยชน์จะได้ออย่างน้อย 5 ประเภทใหญ่ๆ โดยแต่ละประเภทยังแยกย่อยออกไปอีกตามกลุ่มชนตามกาลและสถานที่ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเพื่อการยังชีพเป็นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่รอดของชีวิต ซึ่งเป็นการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค
2. ภูมิปัญญาเพื่อการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สินเป็นภูมิปัญญาที่พยายามให้มีชีวิตยั่งยืนมั่นคงได้แก่ ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง การหลีกเลี่ยงอันตราย การรวมพลังและการพึ่งพิง การทำและใช้ศาสตราวุธ รวมทั้งการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน
3. ภูมิปัญญาเพื่อการพิทักษ์ฐานและอำนาจเป็นภูมิปัญญาที่อาศัยฐานะ และอำนาจเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ได้แก่ ภูมิปัญญาสร้างและขยายฐานอำนาจ เช่นการขยายจำนวนวงศ์ญาติญาติให้ได้มากๆ ที่เด่นชัดคือ ธรรมเนียมการผูกตอง และผูกเกลอ ของชาวดำ ซึ่งเป็นเครื่องมือในการผูกมิตร และเป็นภูมิปัญญาในการบ่มเพาะให้กุลบุตรกุลธิดาเป็นคนดีมีคุณธรรม
4. ภูมิปัญญาจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์
5. ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ

ทรงจิต พูลลาภ และคนอื่นๆ (2546 : 1-8) ได้ทำการศึกษาวิจัยภูมิปัญญาไทยทั่วทั้งประเทศจาก 4 ภาค คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ในหัวข้อเรื่อง การศึกษาวิจัยศักยภาพ และสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน ในปี 2544 - 2546 โดยได้จัดแบ่งสาขาภูมิปัญญาไทยออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่

1. ด้านเกษตรกรรม โภชนาการ อาหารแปรรูป
2. ด้านหัตถกรรม (ผ้า ผ้าไหม เครื่องใช้ จักสาน ฯลฯ)
3. ด้านแพทย์แผนไทย ด้านสมุนไพร
4. ด้านการบริหารจัดการองค์การชุมชน สวัสดิการชุมชน
5. ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วรรณกรรม
6. ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

ประเวศ วะสี (2547: 191) ประเทศไทยมีทรัพยากรชีวภาพที่อุดมสมบูรณ์ สมดังคำพูด “ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของบรรพชนไทย ทั้งในด้านฐานของการเรียนรู้ที่ไปสู่ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย หรือเทคโนโลยี ตลอดจนเป็นฐานของปัจจัยสี่เพื่อการดำรงชีวิตที่สอดคล้อง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (พ.ศ. 2542 : 31) ระบุว่าประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่นมีมากมายหลายแขนง แต่มักจะถูกมองว่าล้าหลัง คนบางกลุ่มจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญและสืบสานกันมากนัก ส่วนใหญ่แล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นมักสืบทอดบอกกล่าวกันเป็นการภายใน เช่น สูตรทำอาหาร หรือตำรับตำราต่าง ๆ ทำให้ไม่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป อาจจำแนกภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 10 ลักษณะได้ดังนี้(1) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับความเชื่อและศาสนา ภูมิปัญญาประเภทนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น(2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม เนื่องจากประเพณีและพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ตั้งงามที่คนในท้องถิ่นสร้างขึ้นมา(3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้าน เป็นการสร้างสรรค์งานศิลปะต่างๆโดยการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันหลังจากนั้นได้สืบทอดโดยการพัฒนาอย่างไม่ขาดสายกลายเป็นศิลปะที่มีคุณค่าเฉพาะถิ่น(4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับอาหารและผักพื้นบ้าน นอกจากมนุษย์จะนำอาหารมาบริโภคเพื่อการอยู่รอดแล้ว มนุษย์ยังได้นำเทคนิคการถนอมอาหารและการปรุงอาหารมาใช้ (5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้าน(6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม(7) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน(8) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับสมุนไพรและตำรายาพื้นบ้าน (9) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการประดิษฐ์กรรม (10) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

กรมส่งเสริมการเกษตร(อ้างถึง <http://tkagri.doae.go.th/temp.php?gpg = title 02 2553>) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นพอสรุปได้ดังนี้ (1) เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม(2) แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคนคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (3) เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต(4) เป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหาการจัดการการปรับตัวการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม(5) เป็นแกนหลักหรือกระบวนการที่คนในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ(6) มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง(7) มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา(8) มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์(9) มีบูรณาการสูง(10) มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง(11) เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

นาถยา คงยิ้ม (2549 : 23-24) กล่าวไว้ว่าประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้าน บรรดาภูมิปัญญาชาวบ้านทั้งปวง ถ้าจำแนกเป็นประเภทใหญ่ ๆตามอัตถประโยชน์ได้อย่าง

น้อย 5 ประเภท คือ เพื่อการยังชีพเพื่อการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน การพิทักษ์ฐานะและอำนาจ การจัดการเพื่อสาธารณประโยชน์ และภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษแต่ละประเภท อาจจำแนกแยกย่อยได้นานาประการ แตกต่างกันไปตามกลุ่มชน ตามกาลและสถานที่ ในที่นี้จะกล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านพอสังเขปเป็นแนวดังนี้ (1) ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ (2) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย (3) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ (4) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม (5) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับยารักษาโรค

นันทสาร สีสลับ (อ้างถึงใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 23) กล่าวว่าภูมิปัญญาไทยสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์กันคือ (1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อมสัตว์ พืช แลธรรมชาติ (2) ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน (3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติตลอดทั้งสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลายทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือสามมิติของเรื่องเดียวกัน หมายถึงชีวิตชุมชนสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยมภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทยซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนโดยแผนภาพดังนี้จากแผนภาพข้างต้นจะเห็นว่าลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมจะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ซึ่งประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่างๆ เป็นต้นภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคมจะแสดงออกมาในลักษณะจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษาและวรรณกรรมตลอดทั้งการสื่อสารต่างๆ เป็นต้นภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติจะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา ความเชื่อต่างๆ

ธนาคารคลังสมองกรุงเทพมหานคร (2557: 2 -3) ได้แบ่งภูมิปัญญาผู้สูงอายุที่ควรอนุรักษ์และสืบทอด แบ่งออกเป็นสาขาต่างๆ 6 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม เป็นผู้ที่นำแนวคิด ความรู้และประสบการณ์ มีผลงานด้านการทำไร่ทำนา เลี้ยงสัตว์ ประมง ทำไร่สวนผสม ฯลฯ โดดเด่น เลี้ยงตัวเองและครอบครัวและตัวเองได้อย่างเพียงพอ มีแนวคิดที่ดีแปลกใหม่ที่เป็นประโยชน์และช่วยพัฒนา เช่น ผู้คิดริเริ่มการทำเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรแบบพอเพียง เกษตรที่เอื้อประโยชน์ต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

2. สาขาคหกรรม คือ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และมีผลงานโดดเด่น ในด้านต่างๆ เช่น

2.1 ด้านอาหาร เป็นต้นตำรับการปรุง มีคุณค่าทางโภชนาการ ใช้วัสดุในท้องถิ่น รู้จักคิดดัดแปลงสูตรอาหาร หรือเป็นผู้ที่สืบสานตำราอาหารที่มีรสเลิศ

2.2 ด้านงานประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม สามารถทำเป็นอาชีพเลี้ยงตนเองและ ครอบครัวได้ เช่น ทำผ้านวม ตัดเย็บเสื้อผ้า

2.3 ด้านที่อยู่อาศัย สามารถจัดบ้านเรือนได้น่าอยู่ ตามอัตภาพทำให้มีสุขภาพอนามัยในการอยู่อาศัย

3. สาขาศิลปกรรม

3.1ด้านจิตรกรรม คือ ความสามารถในการวาดภาพฝาผนัง เขียนภาพลงบนผนัง หน้าผา การสักลาย ฯลฯ

3.2ด้านประติมากรรม คือ ผู้มีความรู้ความสามารถ มีฝีมือในการปั้น แกะสลักการหล่อ เช่น หล่อพระพุทธรูป ปั้น โอง สลักลวดลาย ฯลฯ

3.3ด้านสถาปัตยกรรม คือ ผู้มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์เรื่อง การก่อสร้างอาคาร บ้านเรือน โบสถ์ ศาลา ศาลพระภูมิ ฯลฯ

3.4 ด้านหัตถกรรม (งานช่างฝีมือ) คือ ผู้มีความรู้ความสามารถในสิ่งที่ทำด้วยมือ เช่น เครื่องจักสานต่างๆ

3.5 ด้านงานประดิษฐ์ คือ ผู้มีความรู้ความสามารถด้านการจัดทำผลงาน เปลี่ยนแบบธรรมชาติ เช่น การประดิษฐ์ดอกไม้ บายศรี การแต่งลวดลายบนผ้า ฯลฯ

3.6.ด้านดนตรี (นาฏศิลป์ และการละเล่นพื้นบ้าน) คือ ผู้มีความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ด้านการเล่นดนตรี การขับร้อง การพ้อนรำ การละเล่นพื้นบ้าน ฯลฯ

4.สาขาสาธารณสุข คือ ผู้มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์ด้านการใช้ยา สมุนไพร การรักษาโรคแผนโบราณ การรักษาสุขภาพอนามัย การสืบสานตำราสมุนไพร นวดแผนโบราณ ฯลฯ

5.สาขาภาษาและวรรณกรรม คือ ผู้มีความรู้ความสามารถในการแต่งวรรณกรรม พื้นบ้าน การคิดประดิษฐ์อักษรภาษาถิ่น การสืบสานอักษรโบราณ ฯลฯ

6.สาขาอื่นๆ เช่น ด้านพิธีกรรม ด้านโหราศาสตร์ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

สรุปได้ว่าประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบไปด้วย ความรู้ ทักษะ และความเชื่อทางพฤติกรรมของบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นสาเหตุของการเกิดภูมิปัญญา ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ในการดำรงชีวิตที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และจะดำรงอยู่ได้ก็ขึ้นอยู่กับความรู้ ทักษะ และความเชื่อทางพฤติกรรมของบรรพบุรุษและขึ้นอยู่กับบุคคลหรือแต่ละชุมชนนั้นๆ สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำการศึกษารวบรวมด้วย ภูมิปัญญา สาขากรรม ได้แก่ ด้านอาหาร และด้านงานประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม สาขาศิลปกรรม ได้แก่ ด้านงานประดิษฐ์ ด้านหัตถกรรม ด้านดนตรี (นาฏศิลป์ และการละเล่นพื้นบ้าน) สาขาสาธารณสุข ได้แก่ ด้านการสืบสานตำราสมุนไพร ด้านการนวดแผนโบราณ เป็นต้น

3. ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสืบทอดองค์ความรู้ในการดำรงชีวิตของคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ที่เกิดจากประสบการณ์ที่สั่งสมมา ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญ ดังนักวิชาการหลายท่านได้สรุปดังนี้

อนงค์ศิริ วิชาลัย (2552: 81) ได้สรุปความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังนี้

1. เป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่า เพราะเกิดจากการคิดค้นแก้ปัญหา สั่งสม บ่มเพาะด้วยประสบการณ์มานาน
2. เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ที่ถ่ายทอดให้ลูกหลานสืบทอดกันมาเพื่อความอยู่รอดของแต่ละท้องถิ่น
3. เป็นแนวทางแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตที่ควรเจริญรอยตามบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ใช้ปัญญาคิดวิเคราะห์และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม

4. เป็นการสร้างความรัก ความผูกพันภายในครอบครัว ทำให้สังคมชุมชนท้องถิ่นเกิดสันติสุข
5. ช่วยพัฒนาการดำเนินชีวิตให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข
6. สามารถนำมาพัฒนา ปรับปรุงและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน
7. เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับชนรุ่นหลัง ที่ควรภาคภูมิใจและนำไปศึกษาเรียนรู้ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสถานศึกษาและชุมชน
8. เป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์และคงไว้เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น และประเทศชาติสืบไป

นิคม ชมพูหลง (2548: 8) ให้ความเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อสังคมมากมายหลายประการดังนี้

1. ทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้าน หรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง และสามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม
2. ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี ในการลดการพึ่งพาตนเองจากสังคมภายนอก
3. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน และช่วยปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตคนไทยให้เหมาะสมตามยุคสมัย
4. ใช้ในการกำหนดแนวทางการทำงานของกลุ่มบุคคลหรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ ให้สอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน
5. ทำให้ผู้เรียนรักจักท้องถิ่น รักและภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นการเชื่อมโยงความรู้ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ใหม่

4. การสืบทอดและการพัฒนาภูมิปัญญา

วารี หอมอดม(2553: 37) พูดถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยการสืบทอดและการพัฒนาภูมิปัญญาเปรียบเสมือนสายใยของความผูกพันที่ส่งต่อกับบรรพบุรุษมาจวบจนรุ่นหลัง แต่ความผูกพันที่แสดงถึงความเป็นไทยนี้กำลังจะถูกกลืนไปในกระแสโลกาภิวัตน์ สุนทรียภาพอันเกิดจากภาษาตัดแปลงไปจากเดิมอย่างน่าวิตกไม่ว่าจะเป็น การพูดหรือเขียน เช่น เวลาพูดใช้ภาษาไทยคำภาษาต่างชาติคำ หรือการตัดพยางค์เพื่อให้คำสั้นลง ความไพเราะเพราะพริ้งของดนตรีของไทยถูกแทนที่ด้วยบทเพลงและเครื่องดนตรีสมัยใหม่ วัฒนธรรมที่ดีงามถูกรอบงำจากธุรกิจทุนนิยมภายใต้ชื่อใหม่ว่า “การส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย” ความเอื้ออาทร ความห่วงใยและความปรารถนาดีที่จะให้ผู้อื่นมีความสุขด้วยเหตุนี้ การสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเพื่อธำรงไว้ซึ่งความเป็นไทยเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการ สำหรับวิธีการที่ควรดำเนินการ การมี 6 ข้อด้วยกันดังต่อไปนี้ (1) ปลูกฝังและถ่ายทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะในเด็ก และเยาวชนเพื่อให้ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาไทย เช่น เพลงไทยเดิม การละเล่น การดนตรี เป็นต้น(2) รณรงค์เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกให้แก่คนไทยได้ปฏิบัติตาม วัฒนธรรมไทยอย่างจริงจังและต่อเนื่อง(3) สนับสนุนและส่งเสริมงานพิพิธภัณฑ์ระดับท้องถิ่น เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่น(4) ส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้เข้ามาเป็นสถาบันหลักในการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมไทย (5) หลักสูตรของสถานศึกษาในทุกระดับต้องกำหนดให้มีการ

เรียนการสอนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเพื่อแสดงความเป็นไทย (6) ส่งเสริมให้มีการนำภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยมาประยุกต์กับการตลาดเพื่อการผลิตและการเผยแพร่ให้นานาประเทศได้รู้จักภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยอย่างกว้างขวาง

ยุพา สัมสิริอำนวยการศึกษาศึกษา (2551: 42) พูดถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นการสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย ภูมิปัญญาของไทยเกิดจากความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของชาวบ้าน เช่นการทำมาหากิน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ได้คิดหาวิธีในการเอาชีวิตรอดจากธรรมชาติมาสร้างดัดแปลงให้เป็นเครื่องมือในการทำมาหากินของชาวบ้านในที่นี่จะยกตัวอย่าง เช่น เครื่องมือดักปลา (หลี่) ของคนลาวใต้ซึ่งในการทำหลี่ของคนลาวใต้นั้นมีการสืบทอดกันยาวนาน คนกับคน คือในการทำหลี่ต้องอาศัยแรงงานจากคน ต้องมีความกล้าที่จะเสี่ยงต่อสภาพภูมิอากาศต่างๆ ต้องมีความอดทนและรอเวลาเพราะต้องใช้เวลาในการสร้างหลี่ คนกับธรรมชาติในการสร้างหลี่นั้นต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเพราะการสร้างหลี่ทุกครั้งต้องอาศัยน้ำต้นไม้ ฝน เพราะสิ่งเหล่านี้ต้องพึ่งพิงกันถึงจะสมบูรณ์ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ก่อนที่จะสร้างหลี่ต้องมีการเซ่นไหว้ก่อนเพื่อที่จะบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในที่นี่ๆ เป็นการขออนุญาตในการทำหลี่เพื่อความปลอดภัยของทุกคนที่มาช่วยกันในการทำหลี่โดยปราศจากอันตรายและทุกคนกับมาอย่างปลอดภัย

(http://www.gotoknow.org/profiles/users/som_social_study)

พระครูวินัยประจักษ์ (2545: 23-25) พูดถึง การสืบทอดและการพัฒนาภูมิปัญญาและมีปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการสืบทอดพัฒนาภูมิปัญญา มีดังนี้ (1) ความรู้เดิมในเรื่องนั้นๆ มาผสมผสานกับความรู้นิวที่ได้รับความรู้ใหม่ที่ได้รับ (2) การส่งเสริม การสืบทอด ของความรู้ในเรื่องนั้น(3) ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้ (4) สถานการณ์เดิมที่มั่นคงหรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกยังไม่ได้ (5) รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ ทั้ง 5 ประการนี้ที่ปัจจัยเกื้อหนุนให้ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะเฉพาะกล่าวคือ ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ (knowledge) ทักษะ (skill) ความเชื่อ (belief) และพฤติกรรม (behavior) ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม ภูมิปัญญาไทยเป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่างๆ และภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์เฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตนเอง

สามารถ จันทร์สุรย์ (อ้างถึงในสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2534 : 89 - 90) กล่าวว่า การสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านความรู้และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพของชาวบ้านย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น การถ่ายทอดเชื่อมโยงภูมิปัญญาชาวบ้านโดยมีรากเหง้าพื้นเพเดิมที่มั่นคงและมีเอกลักษณ์ ย่อมสามารถขยายผลได้ดีกว่าการเริ่มใหม่ทั้งหมดโดยขาดฐานรากเหง้าอันมั่นคง เช่นเดียวกับการติดตามหรือต่อยอดมะม่วงหรือไม้ผลอื่นๆ ซึ่งเกษตรกรผู้ชำนาญย่อมจะเลือกลำดับที่มีรากเหง้าหรือรากแก้วอันมั่นคงก่อนเป็นอันดับแรก แล้วนำมาต่อยอดติดตาม หรือเสียบกิ่ง ขยายให้เป็นพันธุ์ใหม่ต่างๆ ที่แข็งแรง เปรียบเสมือนการสืบทอดภูมิปัญญาที่กำลังกล่าวถึงฉันใดก็ฉันนั้น การ

ถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมีทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยทั่วไปจะปรากฏให้เห็นชัดเจนในด้านการถ่ายทอดให้แก่เด็กและผู้ใหญ่

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541: 117 – 118) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

1. การจัดประสบการณ์ตรงในรูปแบบต่างๆ ให้กับผู้ที่มารับการถ่ายทอดให้เกิดการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะวัยเด็ก ผู้ทรงภูมิปัญญาหลายท่านเห็นตรงกันว่าวัยเด็กเป็นวัยที่สำคัญต้องถ่ายทอดและปลูกฝังให้พวกเขาได้ปฏิบัติจริง เชิญวิทยากรถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่สถาบันและองค์กรต่างๆ จัดขึ้น

2. เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่สถาบันและองค์กรต่างๆ จัดขึ้น

3. ถ่ายทอดผ่านสื่อประเภทต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ตามเงื่อนไขและโอกาสที่มีเหล่านี้ เป็นต้น

4. การถ่ายทอดภูมิปัญญาในรูปแบบของสื่อการบันเทิง โดยสอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก ตะลุงของภาคใต้ กลอน คำสอยของภาคอีสาน เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติธรรมคำสอนของศาสนา การเมือง การปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้านรวมทั้งการปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่างๆ

สรุปได้ว่าภูมิปัญญาเป็นความรู้และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพของชาวบ้านคุณค่าของภูมิปัญญาและการสืบทอดเปรียบเสมือนสายใยของความผูกพันที่ส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นหลังจากความผูกพันที่แสดงถึงความเป็นไทยนี้กำลังจะถูกกลืนไปในกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในเด็กและเยาวชนเพื่อให้ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาไทยจะต้องมีการปลูกฝังและส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้เข้ามาเป็นสถาบันหลักในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาไทยเพื่อที่จะให้ภูมิปัญญาไทยดำรงอยู่ได้

ตอนที่ 4 ความรู้เกี่ยวกับอำเภอพระประแดง จ.สมุทรปราการ

อำเภอพระประแดงเป็นอำเภอที่มีขนาดเล็กที่สุดในจังหวัดสมุทรปราการ ในอดีตมีฐานะเป็นศูนย์กลางของจังหวัดพระประแดง แต่ต่อมาถูกยุบรวมเข้ากับจังหวัดสมุทรปราการดังเช่นปัจจุบัน อำเภอพระประแดงเป็นอำเภอหนึ่งที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการศึกษาที่หลากหลาย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด โดยอาณาเขต **ทิศเหนือ** ติดต่อกับเขตยานนาวา เขตคลองเตย เขตพระโขนงและเขตบางนา **ทิศตะวันออก** ติดต่อกับอำเภอเมืองสมุทรปราการ มีถนนทางรถไฟสายเก่า(สายปากน้ำ) เป็นเส้นแบ่งเขต **ทิศใต้** ติดต่อกับอำเภอเมืองสมุทรปราการและอำเภอพระสมุทรเจดีย์ คลองซุด คลองบางฝ้าย กึ่งกลางแม่น้ำเจ้าพระยา คลองท่าเกวียน และคลองบางจากเป็นเส้นแบ่งเขต **ทิศตะวันตก** ติดต่อกับเขตทุ่งครุและเขตราชบุรี (กรุงเทพมหานคร) คลองรางใหญ่ คลองซุดเจ้าเมือง ลำรางสาธารณะ คลองบางพิง คลองแจรงร้อน เป็นเส้นแบ่งเขต อำเภอพระประแดง แบ่งการปกครองย่อยออกเป็น 15 ตำบลแต่ละตำบลแบ่งออกเป็นหมู่บ้านรวม 67 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลตลาด ตำบลบางพิง ตำบลบางจาก ตำบลบางครุ ตำบลบางหญ้าแพรก ตำบลบางหัวเสือ ตำบลสำโรงใต้ ตำบลบางยอ ตำบลบางกะเจ้า ตำบลบางน้ำผึ้ง ตำบลบางกระสอบ ตำบล

บางกอบัว ตำบลทรงคนอง ตำบลสำโรง และตำบลสำโรงกลาง มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 9 แห่ง ได้แก่ โดยมีเทศบาล 3 เทศบาล ได้แก่ เทศบาลเมืองพระประแดง เทศบาลเมืองลัดหลวง เทศบาลเมืองปู่เจ้าสมิงพราย และเมืองการบริหารส่วนตำบลจำนวน 4 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบลบางยอ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางยอทั้งตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลบางกระสอบ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางกระสอบทั้งตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลบางกอบัว ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางกอบัว และองค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง ครอบคลุมพื้นที่ตำบลทรงคนองทั้งตำบล มีสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในอำเภอพระประแดงมีจำนวนรวม 54 โรงเรียน มีทั้งสถานศึกษาระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา เป็นทั้งของรัฐบาลและเอกชน (สารานุกรมวิกิพีเดีย, 2558) อำเภอพระประแดงเป็นแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นแหล่งเรียนรู้หลากหลายสาขาทั้งสาขาศิลปกรรม งานประดิษฐ์ สาขาเกษตรกรรม ด้านอาหาร รวมทั้งด้านศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ถือเป็นแหล่งทรัพยากรในชุมชนที่สามารถนำไปใช้เพื่อการจัดการศึกษาได้เป็นอย่างดี

อำเภอพระประแดงเป็นแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นแหล่งเรียนรู้หลากหลายสาขาทั้งสาขาศิลปกรรม งานประดิษฐ์ สาขาเกษตรกรรม ด้านอาหาร รวมทั้งด้านศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ถือเป็นแหล่งทรัพยากรในชุมชนที่สามารถนำไปใช้เพื่อการจัดการศึกษาได้เป็นอย่างดี

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประกอบ ไฉมัน (2547) ได้ศึกษาการพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ เพื่อวิเคราะห์แนวคิดการบริหารจัดการความรู้ พัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ พัฒนาต้นแบบระบบคอมพิวเตอร์เพื่อบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิเคราะห์ประสิทธิภาพของต้นแบบระบบคอมพิวเตอร์เพื่อบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลปรากฏว่าต้นแบบระบบคอมพิวเตอร์เพื่อบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับว่าเป็นฐานความรู้และศูนย์กลางการเรียนรู้สำหรับอาจารย์ นักศึกษาชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

อรรรณ ใฝ่เอ๋ย (2546) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตพื้นที่การศึกษาเชียงราย, เชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ครูสังคมศึกษาได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1- 3 โดยมีลักษณะที่ครูสังคมศึกษานำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการสอนคือ การเชิญผู้มีความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเป็นวิทยากรให้ความรู้แก่นักเรียนในสถานศึกษา การนำนักเรียนเข้าไปเรียนรู้กับผู้มีความรู้ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นถึงแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยตัวเอง สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้สอน ลักษณะที่ใช้สอนและวิธีที่ใช้ในการสอนจะมีความแตกต่างกันไปตามสาระวิชา

เจียมพดล ไชยาลักษณ์ (2542) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษา พบว่า ด้านการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา หลักสูตรท้องถิ่นและสาระเพิ่มเติมอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีส่วนร่วมสูงสุดคือ การกำหนดเป้าหมายของสถานศึกษา รองลงมาคือ การกำหนดวิสัยทัศน์ และการจัดทำคำอธิบายรายวิชา ระดับความต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เข้ามามี

ส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก โดยต้องการมีส่วนร่วมสูงสุดในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน รองลงมาคือ การกำหนดเวลาหรือหน่วยกิต และต้องการมีส่วนร่วมในการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริมให้เหมาะสมกับท้องถิ่น การปรับปรุงและ/หรือเลือกใช้สื่อการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับท้องถิ่น และเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาในท้องถิ่น

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวข้องกับผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้ในการศึกษารวมทั้งรูปแบบ ประเภทและขั้นตอนในการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องที่นำมาใช้ในการวิจัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี